

Kovács Gábor

BIBÓ – ÚJRATÖLTVE

– AVAGY LÁJKOLJUNK-E EGY POROS KLASSZIKUST?

2017-06-21 | ESSZÉ

„Azokat a számárfüles, porlepte Bibó-köteteket vegyétek már elő” – így zárta közelmúltban megjelent írását Tamás Gáspár Miklós a közértelmesség hanyatlásáról.

[1] Láttelete nehezen vitatható: nemigen telik el nap anélkül, hogy ne kellene szembesülnünk a riasztó jelekkel. Az írás témája az a jószerivel általánosnak mondható vélekedés, hogy a világon minden rossz sötét összeesküvésekre vezethető vissza. Hovatovább alig jut eszébe bárkinek, hogy megkérdőjelezze *A Cion bölcseinek jegyzőkönyvéből* ismert kliséket. Valóban: ha igaza van Hegelnek, hogy Minerva baglya a sötétség beálltával kezdi meg röptét, akkor a közeljövőben bagoly-invázióra kell számítanunk. De legalább nem kell már keresgelnünk a könyvespolcon azokat a számárfüles, porlepte könyveket. A napokban ugyanis megjelent Bibó összegyűjtött munkáinak első, több mint ezeroldalas kötete.

Vajon érdemes-e az életműről lefújni a port?

profetikus attitűd

Mit jelent egy politikai gondolkodó időszerűsége és időtállósága? A kettő nem teljesen ugyanaz. Az időszerűség esetében az a konstelláció, amelyben a gondolatok megszülettek, továbbra is fennáll. Időtálló, ami megváltozott körülmények mellett is érvényes. Arisztotelész *Politikája* időtálló, jóllehet a maitól teljesen különböző viszonyok között, a moderntől olyannyira eltérő világban íródott, ám olyan meglátások vannak benne az ember közösségi mivoltáról és általában a politika világáról, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Marxszal – aki időben sokkal közelebb van hozzánk, s akinek világa sokkal inkább hasonlít a miénkre – némiképp más a helyzet. Ő is a jó és igazságos politikai berendezkedésről tesz normatív kijelentéseket; nála azonban mindez determinisztikus történetfilozófiába ágyazott, az életművet erőteljes aktivista és profetikus attitűd hatja át. A teória receptkönyvként kínálja magát az ideológiai hasznosításra.

Max Ernst: Haraggal telt égbolt, Thomas Hawk, flickr.com

Arisztotelész erre nem alkalmas. Bibó meg éppen ezért tartja nagyra az antik gondolkodást, ami időszerűtlennek tűnik egy olyan világban, amelynek közgondolkodását megrontották az ideológiai sémák. Az antikok nem ismerték a szó modern értelmében vett ideológiákat: időtállóságuk látszólagos időszerűtlenségükből fakad. Bibó élete végén, a nézeteit összegző nagy – eredetileg magnószalagra mondott – esszéjét, *Az európai társadalomfejlődés értelmét* (1971–72) néhány soros kitérővel zárja. Ez kiegészíti a lezáró gondolatmenetet, s arra figyelmeztet, hogy „az átlagos marxista nevelésű ember vészesen elveszíti azt a normális emberi érzékét, hogy a dolgokat a saját okaikra vezesse vissza”. De itt többről van szó – folytatja Bibó. A tájékozódási képesség megzavarodása sokkal régebbre megy vissza. Úgy tűnik, valamiképp össze is függ az antik világot felváltó keresztény korszak szellemi beállítódásával: „Állítólag Moltke mondta egy fiatal katonának, hogy ha jó stratégiai katonatudományi irodalmat akar olvasni, akkor olvasson ókori szerzőket, mert azok

még nem veszítették el azt az érzéküket, hogy a dolgokat a saját okaikra vezessék vissza. A mai európai közgondolkodás nagymértékben elvesztette ezt az érzékét. Ebben nemcsak a marxizmus a hibás; valószínűleg eredendően a kereszténység volt az, amelyik a maga ideologizált világmagyarázataival már régtől fogva rongálta az európai emberiségnek arra való képességét, hogy egyszerű dolgokat a saját okaikra vezessen vissza, nem pedig valami különleges sémába akarjon mindenáron belepréselni, akár az üdvözülés és az isteni gondviselés ez a séma, akár pedig az osztályérdek és az osztálytársadalom.”

Bibó itt politikai gondolkodói alapvetésének szellemében jár el. Ahhoz, hogy valaki tájékozódjon a világban, szerinte két dolog szükséges: a *gondolkodás bátorsága* és a *valóságérzés épsége* – ám ezek utoljára az antik gondolkodókban voltak meg maradéktalanul. Bibó gondolkodása antikizáló. Magát a dolgot kell nézni – mondja –, meg kell szabadulni az ideológiai kliséktől. Nem riad vissza, hogy eltöprengjen: vajon a modern világot megalapozó kereszténységnek nincs-e felelőssége az ideologikus sémák térhódításában. Pedig gondolkodásának alaprétege vitán felül a kereszténység,^[2] ám ez nem akadályozza a kritikus viszonyulásban. Hogy mennyire elsődlegesek nála ezek a követelmények, tanúsítja két megjegyzése. A kettő között évtizedek teltek el, vagyis olyan ars poeticával van dolgunk, amely mellett mindig kitartott. Élete végén, a kórházban, agyérgörcs után írt feljegyzéseiben ugyanúgy elutasítja a modernség hármasszavából kinövő politikai világképek ideológiai karámokkénti felfogását, mint a második világháború éveiben, első nagy, összefoglaló művének (*Az európai egyensúlyról és békéről*) egyik szövegváltozatában, az európai – s benne a magyar – újjáépítés lehetséges módzatairól töprengve. Jól tudja – írja –, hogy könyve főképpen azért nem lesz igazán népszerű, mert nem tesz eleget a kötelező ideológiai elvárásoknak: „(...) paradoxonnak és ellentmondónak fogják találni mindazok, akik a ma uralkodó és kötelező dogmatikus sémákban gondolkodnak, amilyenek a konzervatív, keresztény, nemzeti, kapitalista, liberális, szocialista, kommunista stb. sémák. Ezek a sémák a kibontakozás legszörnyűbb akadályai, s nem a problémák maguk: bárki, akiben egyszerre megvan a gondolkodás bátorsága és a valóságérzés épsége, körül tudja járni a problémákat és kitapogatni a lehető megoldás vagy megoldások útjait. (...) De e sorok írójának nem is volt a törekvése,

hogy megfeleljen azoknak a szokásos dogmatikai kereteknek, amelyekben ma az emberek gondolkodni szoktak, s így nem is számít rá, hogy egészében megnyerje akár a konzervatívok, akár a szocialisták, akár a nacionalisták, akár a keresztény irányzatok híveit.”

Max Ernst: Repülő-faló kert, Frans Vandewalle, flickr.com

Az 1979 márciusában és áprilisában, halálos ágyán alig olvashatóan papírra vetett vázlat tömörségében is sokat mondó feljegyzése ugyanazt fejt ki 1789 jelszavait értelmezve: „Szabadság – egyenlőség – testv. Szintézis? nem is kell – torzulásokat lehasználni. Ideológiai hűség = torzulás”.

etnicista nemzetfelfogás

De lehetséges-e a modern létszituációban megúszni torzulás nélkül, kiszabadulni az ideológiai klisék rabságából? Az 1980-as évek

végén, a kilencvenes évek elején általános meggyőződés volt, hogy a nagy narratívák bukásával az ideológiáknak végleg leáldozott. Aztán az ezredforduló óta eltelt közel két évtized történései bebizonyították, hogy ez bizony illúzió. A hajdani nagy ideológiák – konzervativizmus, liberalizmus, szocializmus – valóban széthullottak, ám helyüket ideológia-pótlékok, afféle *Ersatz-ideológiák* foglalták el; traumákból, összeesküvés-elméletekből, etnicista nemzetfelfogásból, posztmodern médiapolitikából összegyúrva. Mindehhez társult a közértelmesség már érintett hanyatlása, ami világjelenség – a Bibó által részletesen leírt kelet-európai, s azon belül magyar mizériák légkörében különösen riasztó.

A kilencvenes évek technológiai utópiáinak reflektálatlan naivitása ma avítnak és komikusnak tetszik. Emlékszünk rá: az internet, a világháló mint a szabadság magától értetődő médiuma, a rövidesen beköszöntő digitális demokrácia eszköze – ezek voltak az évtized uralkodó ideológiái. Ha valaki kritikusan nyilatkozott róluk, a kiközösítést vagy a gyengeelméjű vaskalaposoknak kijáró szánakozással elegy megvetést kockáztatta. Az új évezred második évtizedének vége felé azonban már elég nyilvánvaló, hogy az új technológia ígérte megváltás ismét csak elmarad. Nem az első az ilyen Katzenjammer a modernitás történetében, s vélhetőleg nem is az utolsó. Valami hasonló ment végbe a 19. század végén, amikor a század naiv technológiai optimizmusa a világtörténelem első totális technológiai világháborújába torkollott, s bekövetkezett a nagy kiábrándulás. Utólag mindig okos persze az ember: hogy az ördögbe nem lehetett észrevenni, ami visszanézve oly nyilvánvaló? Ám a technológiai megváltás bűvölete gerjesztette lelkesedés korszakában nagyon nehéz kivonni magunkat a varázs alól. Kevés autonóm személyiség van, aki képes erre.^[3] Az új technológia mintegy berobban a világba, annak gyökeres átalakítását – a zsidó-keresztény messianizmus szekularizált utódaként –, megváltását ígérve.

Max Ernst képe, jean louis mazieres, flickr.com

Ám miközben valóban nagyot alakít a világon, maga is hozzáidomul. Kezdetben úgy tűnik, a technika teljesen új célokat teremt, később – beilleszkedve a már létező társadalmi, gazdasági, szellemi kontextusokba – régtől létező célok megvalósításának rendkívül hatékony eszközévé válik. S ezek bizony politikai-hatalmi célok. Mintha hosszú távon a töréssel szemben a folyamatosság lenne az erősebb. Érdeemes fölidézni Fernand Braudel, a múlt századi nagy francia történetíró figyelmeztetését: a történelemben a hosszú időtartamra és a tartós anyagi-szellemi struktúrákra kell figyelni, azokra, amelyek a pillanatnyi, állandóan keletkező és széthulló konstellációk mögött kirajzolódnak.

a valóságérzés épsége

Bibó felől nézve korunk valóságát, úgy tűnik, most mindenekelőtt a valóságérzés épsége került veszélybe, s a gondolkodásnak nem kevés bátorságra van szüksége, hogy szembe nézzen

az új helyzettel. A valóságérzés épségének közösségi garanciái vannak: a valóságot mindig közösségi lényként érzékeljük. A valóság tényei(nek létezése), a róluk szóló kijelentések igazsága vagy hamissága a többiekkel érintkezve válik nyilvánvalóvá. Ez a meggondolás áll a hazugságról szóló bibói koncepció mögött, ami összekapcsolódik a valóságérzés épségéről szóló tétellel. A hazugság ugyanis ez utóbbit gyengíti, súlyosabb esetben lehetetlenné is teszi. Bibó egyik alaptézise, hogy a politikában lehet, néha esetleg szükséges is hazudni – lényeges, hogy a politikát ő nem weberi értelemben, a hatalomért folytatott versengésként, hanem republikánus módon, a közügyek szférájaként határozza meg –, de nem lehet egy politikai konstrukciót kizárólag hazugságra építeni.

Hannah Arendt ugyancsak fontosnak tartja hazugság és politika kapcsolatát: nemcsak totalitarizmus-könyvében tér ki erre részletesen, hanem külön tanulmányt szentel a problémának.^[4] A politikát Bibóhoz hasonlóan ő is republikánus szemszögből, a közügyek világaként értelmezi, s azt kérdezi, milyen hatással van rá a tény-hazugság, azaz tények elferdítése, netán hamis tények konstruálása. Arendt – első olvasásra meglepően – azt írja, hogy a hazugság az emberi szabadság eszköze; annak bizonyossága, hogy az ember több determinisztikus törvények által meghatározott természeti létezőnél. Képes olyan szabad cselekvésre, amelynek segítségével a

tényvilág megváltoztatható: a hazugság ezt a szándékot fejezi ki. Ugyanakkor a 20. század totalitárius rendszerei feltalálták a hazugság új és felettébb veszélyes válfaját, a szisztematikus hazugságot. Ez a valóság szövetének teljes újrászövésére tett kísérlet, amelynek végső célja a hazugságok összefüggő rendszerére épülő alternatív valóság megteremtése. A totalitarizmusnak ezt a módszerét ábrázolja az 1984-ben George Orwell. Winston Smithnek, a regény főszereplőjének minisztériumi munkája a Párt által teremtett alternatív valóság koherenciájának fenntartása, s – ha ez szükséges – a megfelelő módosítások végrehajtása. Amikor a Nagy Testvér beszédet tart, s ellentmond egy korábbi megnyilatkozásának, a régi újságokat, amelyekben ez megjelent, bevonják, megsemmisítik és újranyomják: a hazug valóság koherenssé és megfellebbezhetetlenné, főképpen pedig számon kérhetetlenné válik. Orwellnek kora valósága adta a mintát: a korabeli szovjet gyakorlat, amikor a forradalom történetét elbeszélő könyvek fotóiról kiretusálták az időközben Sztálin ellenfeleivé lett, emigrációba kényszerített, s legtöbbször kivégzett bolsevik vezetőket.

Max Ernst: A nagy család, Thomas Hawk, flickr.com

Az utóbbi hónapokban nagy karriert futott be az alternatív tény fogalma. Nem nehéz rájönni, hogy a tény-hazugságok eufemisztikus elnevezéséről, s az ezekre alapozott alternatív valóság megteremtésének újabb kísérletéről van szó. Az igazán riasztó, hogy ennek technológiai feltételei ma sokkal kedvezőbbek, mint a totalitarizmusok születésekor. Akkoriban csak a tömegsajtó és a rádió állt az alternatív valóságot létrehozó hatalomtechnikus manipulátorok rendelkezésére – a televízió a harmincas években csupán kísérleti stádiumban volt Németországban és az Egyesült Államokban is. Ma a mindennapok legapróbb zugát is lefedő világháló szédületes távlatokat nyit a manipuláció számára. A külvilágról információkat újabban szinte kizárólag ezen keresztül nyerünk; a külvilággal mindinkább ez köt össze bennünket. Persze, a tömegtársadalmakban mindig is hasonló történt: volt valami köztes médium egyén és külvilág között. Mégis, manapság ismeretlen szituációval szembesülünk. Korábban módunk volt a megbízható és megbízhatatlan információforrások közötti különbségtételre. Amikor mérlegeljük, hogy valami igaz vagy sem, alapvető jelentőségű, hogy a hírforrás megbízható vagy megbízhatatlan. Régebben elég világos különbséget lehetett tenni bulvármédia és komoly, elemző média között, most ez egyre kevésbé lehetséges. A különböző internetes felületeken mindenki közzé tehet bármilyen hírt. Kezdetben ennek is csak az előnyei látszottak, az információáramlás demokratizmusát ünnepelték benne. Nem tűnt fel, hogy egyre kevésbé van lehetőség a hírforrás megbízhatóságának ellenőrzésére. Az eladhatóság miatt általános bulvárosodás következett be: az elemző, oknyomozó, tényfeltáró újságírás csak nyomokban létezik. Ezzel pedig a modern képviseleti demokráciában kulcsszerepet játszó tényező, a hatalmat a demokrácia házőrző kuttyjaként éberrel figyelő sajtó számolódik fel, s vele az a nyilvánosság lesz semmivé, amely nélkül ez a politikai forma nem működőképes. Újságok betiltása elavult és szükségtelen eszközzé lett. A kései modernitás oligarchikus hatalmi elitjeinek – különösen azokban a félperiférikus országokban, ahol a demokratikus szocializációs minták kevésbé begyökerezettek és gyengék – nem kell többé erőszakhoz folyamodniuk: elég megvásárolni az őket bíráló médiumot, ezután jöhet a megszüntetés vagy az újságírók elbocsájtása: a kellemetlenkedő házőrző kutya a gazda kezét nyalogató ölebbé változik.

A világról megbízható híreket szolgáltató média létezését annak intézményes jellege, s az újságírók szakszerűsége, hivatás-etikája együtt biztosította. Ma, a *folyékony modernitás* (Zygmunt Bauman[5]) világában az intézmények cseppfolyóssá válnak, a tulajdonosváltással pillanatok alatt leváltható egy egész szerkesztőség: a professzionális újságírót a cserélhető modulként funkcionáló, betanított sajtómunkás váltja fel.

hamis információk

A végeredmény: a valóságérzés épségének megzavarodása. Egyre nehezebbé válik az igaz és hamis közötti különbségtétel. Hovatovább úgy vetődik fel a kérdés, hogy egyáltalán képesek

vagyunk-e még megkülönböztetni, és lehetséges-e képességünket gyakorolni a világban tájékozódva. A kérdés korántsem költői. Gondoljunk csak az utóbbi hónapok történéseire, a brexites népszavazástól az amerikai és francia elnökválasztásig, amikor számítógépes hackerek hada munkálkodott a választókat megtévesztő hamis információk előállításán.

Egyre többször vetődik fel, hogy igaz és hamis megkülönböztetésére saját erőnkől, értelmünkre és ítélőképességünkre hagyatkozva képtelenek vagyunk: a józan ész, ama bizonyos *common sense* elégtelen. A technológia segédelméhez kell tehát folyamodnunk. Cynthia Fleury, francia filozófus szerint a hamis hírek kiszűrésére olyan algoritmusok kidolgozására van szükség, amelyek képesek a különbségtételre. [6] Mások valamiféle igazságfelismerő szoftver szükségességéről beszélnek: nem az elnevezés a fontos persze, hanem a gondolat, hogy az egyik legalapvetőbb emberi képesség gyakorlását a továbbiakban a technológiára kell bízunk.

Max Ernst: Az erdő, jean louis mazieres, flickr.com

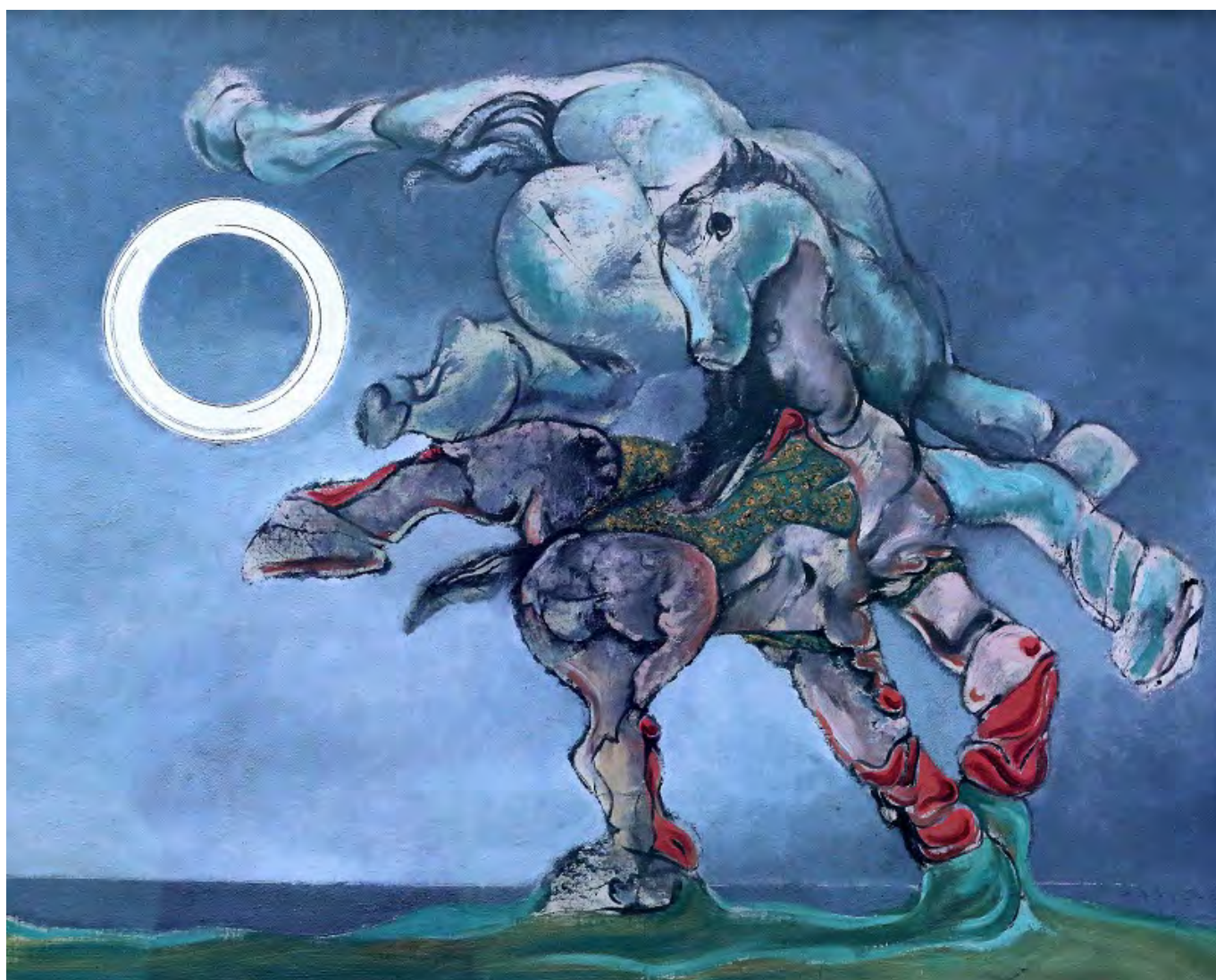
Stanislaw Lem az 1960-as években írt elbeszélése, *A futuroológiai kongresszus* olyan jövőben játszódik, ahol a *kemokrácia* jut hatalomra. A társadalmat hatalmas gyógyszergyárak uralják. A birtoklás illúzióját speciális drogok használatával lehet elérni. Ha valaki bizonyos márkájú autót szeretne, meg kell vásárolnia a megfelelő drogot. Ezt szervezetébe juttatva úgy érzi, hogy a vágyott autócsodában ül, miközben a valóságban gyalogszerrel üget az úttesten, együtt a többi hasonszőrűvel, akik képzeletbeli kormánykereket markolva tartanak vágyott úticéljuk felé. Az illúzió tökéletes, eltekintve attól, hogy az orvosi rendelőkben ugrásszerűen megnő a visszerrel és lúdtalppal jelentkező páciensek száma. A valóságos világ reménytelenül sivár, de ez nem okoz különösebb gondot, hiszen a drogok biztosítják a legpompásabb luxus-javak birtoklásának hamis, ám a valóditól nem megkülönböztethető illúzióját. A kormányzáshoz azonban mégiscsak szükséges, hogy legalább a vezetők tisztában legyenek a dolgok valóságos állásával. Ezért minden tartományban van néhány igazlító, akinek feladata az igazi valóság ismerete. A ténylegesen létező külvilág érzékelésére ugyancsak speciális drogra van szükség: ennek segítségével lehet az illúzióvilág mögé látni. A bökkenő, hogy ezt hamisítják, senki sem lehet biztos abban, hogy amit lát, az illúzió vagy realitás.

a kései modernitás ingája

Szóval: ne bízzunk annyira a technológiában, nem feltétlenül húz ki minket a csávából.[7] Ha át akarjuk ruházni a hamis és a valóságos, igaz és hazug

közötti különbségtétel képességét: kiskorúsítjuk magunkat. Kant úgy vélte, a felvilágosodás az ember nagykorúvá válásának folyamata, s ezen elsősorban a kritikai gondolkodás képességét értette. A technológiai gyámokhoz menekülés jól illeszkedik a felvilágosodás visszavételének folyamatába, amelynek számos aspektusa megfigyelhető világszerte: a szerencsésebb régiókban lassabban, másutt gyorsabban és brutálisabban zajlik. A kései modernitás ingája manapság erősen a disztópia felé leng ki. Nemcsak Lemet olvasva van *déjà vu* érzésünk: 50–60 évvel ezelőtt, vagy még régebben írott science fiction szövegekben ugyancsak gyakran csodálkozhatunk rá saját valóságunkra. Nyilván nem szabad ebből a Nyugat alkonyára következtetni – manapság ez igen divatos –, de valóban egy modernitásválság kellős közepén

vagyunk; erre ilyen átfogó formában legutóbb a két világháború között volt példa: ebből nőttek ki a totalitárius rendszerek, ezek a valósággá vált horrorisztikus disztópiák. Iszonyatos áron, de ezeket sikerült (Európában) felszámolni, és lassan, akadozva, mégis csak működött a nyugati civilizáció önkorrekciós mechanizmusa. Hogy ez most is így lesz-e, nincsen semmi garancia. Ám jó hír, hogy az ellenkezőjére sem. Bibó korlátozott determinizmusra épülő történelemkonceptiója talán nyújthat fogódzót. Szerinte a történelemben vannak cseppfolyós időszakok, amikor az addigi működésmódok megkérdőjeleződnek. Ezekben a szituációkban emberi döntéseken múlik, milyen irányban indul el egy civilizáció; a döntések aztán hosszú időre determinálják a következő történelmi korszakot. A koncepció persze éppen úgy nem igazolható, ahogyan semmiféle történetfilozófiai konstrukció sem, de a spengleri fatalizmussal szemben legalább van benne hely az emberi szabadság, s az ennek lehetőségéből fakadó remény számára.[8]

Bibó szövegei valamelyest segíthetnek a kritikai gondolkodás életben tartásában. Időtálló mivolta paradox módon időszerűtlenségében van. Mert az időszerűtlenség lehet pozitív is: egy rossz valóságban, ha valaki túlmutat a jelenen, a rossz valóság fölöttébb időszerűtlennek – naivnak, nevetségesnek stb. – mondhatja, ugyanakkor a szó mélyebb értelmében fölöttébb időszerű; alkalmat ad a reflektív viszonyra, a distanciára. Arra, hogy ne fogadjuk el kritikátlanul a ránk ömlő sületlenségeket, a gonosz, embertelen hazugságokat. Bizonyos alapvető felismeréseket közvetít: olyanokat, amelyek aktuálisan végtelenül naivnak vagy triviálisnak tűnnek, de a bennük foglaltak betartása nélkül mégsem lehetséges elérhető emberi közösség.

közösségi morális felelősségvállalás

Könnyű kinevetni a tételt, hogy a politikának mégiscsak van kapcsolata a morállal, de végül hova vezet ennek teljes tagadása?[9] Vannak ennél elemibb meglátások is: például, hogy

ha valaki szenvedést lát, nem ideológiai meg politikai okoskodással kell reagálnia, hanem odarohanással és segítséggel. Vagy az egyéni és közösségi morális felelősségvállalás kérdésében: nem azzal kell foglalkozni, hogy a másik mit csinált – legyen szó egyénről vagy nemzetről –, hanem az elkövetett tettekért vállalni a felelősséget. Közhelyszerű, elemi igazságok, de alapvetőek. A részletesen leírt magyar mizériák egyik oka éppen ezek be nem tartása. Mintha ugyanazokat a köröket rónánk legalább egy évszázada.

Nemrégiben láttam az *1945* című filmet: talán nem erőltetett azt mondani, hogy Bibó nagy, 1948-as *Zsidókérdés*-esszéjének vizuális újragondolása. Kis észak-magyarországi falu a háború után. Kezdőképként lepusztult vasútállomás, mellette várakozó dzsip szovjet katonákkal. Közelít, majd megáll a vonat – a *Volt egyszer egy vadnyugat* bevezető képsorait idézi –, a gőzmozdonyfüstben nyílik az ajtó, s leszáll két zsidó férfi: egy öreg és egy fiatal. A forgalmista lélekszakadva biciklizik be a távoli faluba: visszajöttek! Poszt-holokauszti film alapkérdésekről: egyéni és közösségi

felelősségről, emberi gyengeségről és aljasságról, elfojtásról és elhallgatásról, felelősségelhárításról és felelősségvállalásról. A cselekmény néhány óra alatt lepereg. Ragályi Elemér fekete-fehér képei: Németh László *Iszonyának* falusi világa western-dramaturgiával, a háború utáni neorealista olasz filmek atmoszférájával ötvözve. S kiváló színészi teljesítményeket látunk, mindenekelőtt Rudolf Péter jegyzője: a Bibó által megénekelte zsákcás magyar történelem fáradhatatlanul reinkarnálódó figurája, ama nagyévtvágyú hatalmasok – a Machiavelli-féle *grandi ambiziosi* – lokális változata, aki felzabálja maga körül a világot, s közben újjáépíti a szolgaság kis köreit, amelyek – a Bibó-féle szabadság kis köreivel ellentétben[10] – a legkevésbé sem törékenyek. Újra és újra felépíthető rájuk az oligarchikus uralom legmodernebb, korigényekhez igazított változata: a hatalmi lánc szemeinek kikovácsolása konformizmusból, félelemből és közömbösségből. Valódi közösségi produkció: mindenki kell hozzá.

Max Ernst: Európa eső után, Edicions La Veu del País Valencià, flickr.com

„Mi itt telelünk ki. Kelet-Európa Alsó, feltételes megállóhely. Utolsó posta: Bécs.” – írta annak idején Petri György.[11] A 'volt néhány jó évünk' majd minden generáció számára visszaköszönő élmény. Az állandóan zsákcába futó újrakezdések egymásutánja, a rezignált reménytelenség légköre ugyancsak, amelyet oly érzékletesen jelenít meg Orbán Ottó húsz évvel ezelőtt írt verse:

az a legleverőbb hogy lehetett volna belőlük akár egy jó kezdőcsapat is
 jó időben született újszülöttek
 egy új történet első mondatai
 a tiszta lap amelyen nem dereng föl a diktatúra vízjele
 nem lettek sem azok sem ezek
 rókafigyelmek nyomakodtak elő a rókalyukakból
 rókaagyakba való eszméssel
 hogy a történelmet gólról játsszák
 a vesztest pedig a legjobb sárba taposni
 akkor legalább nem sokat pofázik
 rendőrállamban nőttek föl
 szabadságnak azt gondolták hogy máttól fogva a rendőr nekik tiszteleg
 a népről meg azt hogy vasreszelék
 melyet egy mágnesvassal állíthatnak át a megkövetelt irányba
 a fiatalság mindig a menny küldötte
 kivéve azt amikor nem
 kivéve azt amikor az ördög megvakítja
 hogy ne lásson mást a folyó vizében
 csak önnön tükörképét mint a magába szerelmes Narcissus
 Dánia dán föld mindig is az volt mindig is az lesz
 az államgép rohad valami búzlik
 valami elveszett a vissza nem térő esély
 polcról lopott koronát olcsón megszámlítunk
 a szellem páncélja új a módszer a régi
 ahogy a végkifejlet is
 szerteszét a színen hullák számolatlanul gyümölcshéj kutyaszar megégett könyvlapok

Orbán Ottó: *A dán királyi főszámvevő jelentése a Fortinbras & Fortinbras cég átvilágításáról***[12]**

Bibó sohasem tudta elfogadni, hogy „Dánia dán föld mindig is az volt mindig is az lesz”, hogy ne lehetne megtörni az önismétlő történelmi *circulus vitiosus*. Pedig megélt zsákcákat, forradalmat, fél-forradalmat és ellenforradalmat, kemény diktatúrát és konszolidálódott puha diktatúrát. Leginkább talán ezért az ontológiai optimizmusért és megátalkodott jóhiszeműségért érdemes lefújni a port az életműről. Szóval: lájkoljuk csak bátran!

felső kép | Max Ernst: Párizs-álom, Peter Eimon, flickr.com

Nagyban inspirált az 2017. május 11-én az ELTE ÁJK tanácstermében tartott kerekasztal-beszélgetés *Bibó István Összegyűjtött írásai I.* kötetének bemutatóján. A résztvevők Balog Iván, ifj. Bibó István, Dénes Iván Zoltán és Kovács Gábor voltak, a beszélgetést Milánkovich András moderálta. A szerző az MTA BTK Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa.

[1] A szerző rámutat, hogy a közéleti elbutulás az egymással szemben álló két oldalon egyaránt megfigyelhető: „Főleg abban egyeznek meg, hogy közgazdaságtudomány, szociológia, történettudomány, összehasonlító művelődéstörténet, antropológia, politikaelmélet szerintük nem létezik – az emberiség teljes intellektuális erőfeszítése eddig szintisza marhaság, a nemzetközi kapcsolatokról, a diplomáciáról, a hadviselésről, a geopolitikáról nem tudunk az égvilágon semmit. A politikai paranoia politikáját és publicisztikáját annak a kora középkori falunak a szellemi szintjén művelik hazánkban, ahol csak a pap tud olvasni, de ő is csak a nagybetűket.” Tamás Gáspár Miklós: *Elment az eszetek*, HVG, 2017. április 26., online: http://hvg.hu/itthon/20170426_TGM_elment_az_eszetek_soros_putyin/

[2] Csak egyet lehet érteni Kende Péterrel: „Bibót sokféleképpen határozták meg a magyar politikai történetben, de szerintem gondolatrendszerében vitathatatlanul a kereszténység a legfontosabb elem. (...) számára a humánus nem volt egyéb, mint Krisztus tanításainak a követése (...) az európai civilizáció kifejlődése szerinte a keresztény társadalomszervezési elvek megjelenésével és fokozatos térhódításával magyarázható.” (Kende Péter: *Bibó, a rendhagyó egyesítő. Európai utas* 6., 1992, 12.)

[3] Gyerekkorom kedvencei voltak Jules Vernének első olvasásra a korabeli technika csodáit kritikátlanul megéneklő könyvei. Felnőtt fejjel vettem észre, hogy az író korántsem volt naiv technobooster fantaszta. Regényeiben kétségkívül nagy kedvvel írta le az új technikai csodákat, a különféle repülő és víz alatt úszó gépezeteket; de több mint riasztó, hogy ezek szinte kivétel nélkül pszicho- és szociopata feltalálók kezében vannak. Roburtól – aki a világ ura akar lenni – Nemo kapitányig, akinek életcélja bosszút állni az angolokon, s csodálatos tengeralattjárója, a Nautilus ennek a személyiségét eltorzító bosszúvágnak high-tech eszköze. Az *örök Ádám*ban aztán szakít a haladás 19. századi mítoszával, s – az eljövendő véres század szörnyűségeinek előérzetétől hajtva – az újra és újra katasztrófákba futó emberi civilizáció örök körforgásáról ír.

[4] 'Igazság és politika', In: Hannah Arendt: *Múlt és jövő között*. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén. Budapest, Osiris Kiadó-Readers International, 1995, Lásd még: Kovács Gábor: 'Az igazság, a politika és a valóság szövege. Hannah Arendt a hazugságról'. In: Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 12. A hazugság*. Szeged, Pro Philosophia Alapítvány-Magyar Filozófiai Társaság-Státus Kiadó, 2014, 82-89.

[5] Zygmunt Bauman: *Liquid modernity*. Cambridge, Polity Press, 2000

[6] „Annyi minden információ ér minket, a valóságot illetően nagy a kétkedés és a bizonytalanság. Na de az embernek arra is képesnek kell lennie, hogy a technikát segítségül hívva és azt szolgálatba állítva szelektáljon. Mindez az információs technológia területének etikai, filozófiai jellegű visszaszerzése lenne. Az amerikai

elnökválasztási kampányban a konspirációs híroldalak domináltak. De úgy hiszem, hogy a tényfeltáró, szivárogtató oldalak, a citizen-újságírás és az újmédia olyan új eszközök, amelyek hatékonyabban védik a demokráciát.” – Kuthi Áron interjúja Cynthia Fleuryvel. *Algoritmussal az álhírek ellen*, Magyar Nemzet, 2017. május. 7.

<https://mno.hu/kulfold/algoritmussal-az-alhirek-ellen-2397651/>

[7] Erre figyelmeztet a témával foglalkozó kutató is a vele készített interjúban, amikor az újságíró kérdésére, meg lehet-e akadályozni a hamis hírek terjesztését technológiai eszközökkel, a Stanislaw Lem-féle figyelmeztetés szellemében válaszolja: „Némi reményt látok benne, hisz a mesterséges intelligencia is képessé válhat a veszélyek megelőzésére. Az álhírek kiszűrését a nagy adatbázissal és gyors adatfeldolgozó képességgel rendelkező robotok is elvégzik. Amire persze az lesz a válasz, hogy a gépeket is megpróbálják megtéveszteni, kialakulhat a mesterséges intelligenciák közötti háború; tehát megvan a veszélye annak, hogy képtelenek leszünk a tájékozódás felett visszaszerezni a kontrollt. Ezt csak nagyon átgondolt hírfogyasztással érhetjük el, amivel együtt jár a tudatosság és a remélhetőleg újból kialakuló kritikus gondolkodás”. (A *felelőtlenség kora*. Rab Árpád információstársadalom-kutatóval Kardos Ernő készített interjút *Élet és Irodalom*, 2017. március 17.)

[8] Bibó koncepciója végeredményben keresztény perszonalizmussal ötvözött szabadság-narratíva.

[9] Félreértések elkerülése végett: a hatalom moralizálása Bibónál nem az emberek erkölcsi átnevelését jelenti, hanem a hatalomgyakorlás átítatását morális tartalmakkal, s még inkább a különböző intézmények kölcsönös, egymáson gyakorolt kontrollját, és egymás tevékenységének végső soron mindig morális értékekre visszavezethető kritikáját.

[10] A fogalmat Bibó *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme* című írásában használta: „A társadalomfejlődésnek ez a szabadság kis köreire felépített és a szabadság felé haladó jellege a középkorban és újkorban nyugatról keletre haladva csökken. Északon az Elba vonalát szokták döntő határvonalnak venni, ameddig a nyugati értelemben vett hűbériség elterjedt, azon túl pedig a szlávokat leigázó német rablólovagok merőben gyarmati jellegű, egyoldalú kiszolgáltatottságot megvalósító, kasztszerűen elválasztott úri rendre és uniformizáltan kiszolgáltatott jobbágyságra épült uralma kezdődött. Délebbre azonban nem volt ilyen éles az átmenet, Ausztria, Csehország, Magyarország, Lengyelország egyaránt mutatnak társadalomfejlődésükben nyugatias és kevésbé nyugatias vonásokat. A keleti kereszténység területén is fel-felbukkantak olyan belső erők vagy külső hatások, melyek az egyoldalú alávetés, kiszolgáltatottság és kizsákmányolás tényeivel szembefordultak, azonban a keleti kereszténység megmerevedése s az államhoz való másféle viszonya, valamint az egészen rideg alávetésen alapuló török-tatár katonai szervezetek hatása ezeket az erőfeszítéseket hamar megakasztotta. A középkor végétől s az újkor elejétől kezdve egész Kelet-Európában kialakult az a világ, mely a kasztszerűen zárt földesúri nemességből, ridegen uniformizált, a földesúri önkénynek egyoldalúan kiszolgáltatott kelet-európai jobbágyságból, ezzel párhuzamosan szűk körre szorított, politikai öntudatra nem ébredő polgárságból és a hatalommal szemben merőben szolgáló beállítású értelmiségből áll. Míg tehát a nyugati fejlődést a társadalmi erőviszonyok szüntelen mozgása, előrehaladása, a kelet-európai társadalmakat a társadalmi erőviszonyok mozdulatlan megmerevedése jellemezte.” / <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/327.html#328/>

[11] Petri György: *Anziks*. http://dia.pool.pim.hu/xhtml/petri_gyorgy/Petri_Gyorgy-Osszegyujtott_versek.xhtml

[12] A vers ezen a linken meg is hallgatható a nagybeteg költő 1999-es előadásában: <http://www.litera.hu/hirek/a-het-verse-orban-otto-a-dan-kiralyi-foszamvevo-jelentese-a-fortinbras-fortinbras-ceg-atvilagitasarol>